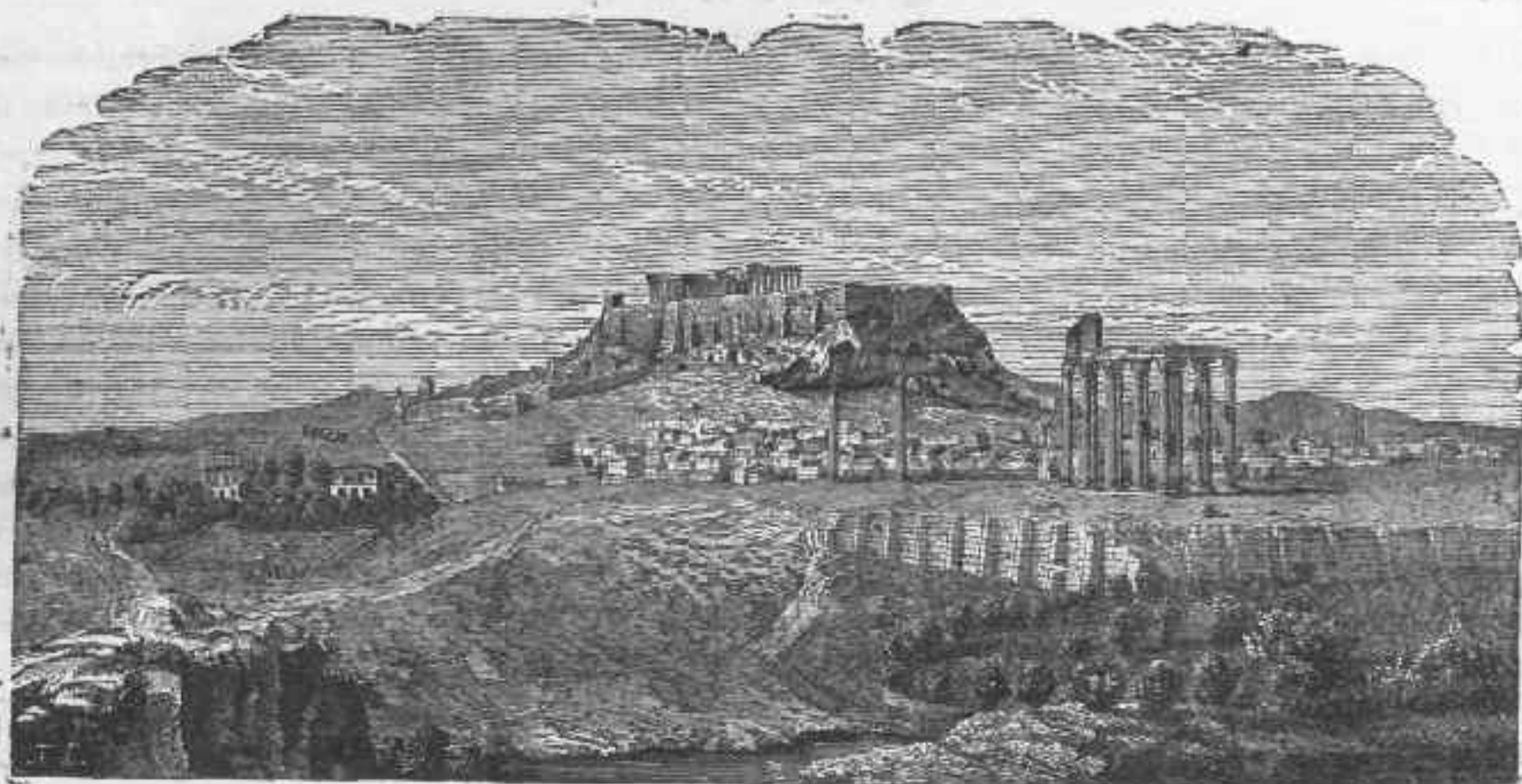

ΠΑΝΔΩΡΑ.

1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ, 1865.

ΤΟΜΟΣ ΙΓ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 375.

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ.

(Κατὰ τὰ ἄρθρα 1 καὶ 2 τοῦ Συντάγματος.)

Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι εἰσὶν ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ ἀνγκαιαί, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ καὶ προαχθῇ πολιτεία ἄνευ τῆς ἠθικῆς, ἥτις μόνον διὰ τῆς θρησκείας ἐνεργῶς ἐν ταῖς κοινωνίαις ἐμφανίζεται. Ὅθεν δικαιοῦται καὶ ὀφείλει ἡ πολιτεία ἵνα ἐπιθυμῇ εὐκρινῶς τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τὴν ἐπικράτησιν, αἵτινες ἀναπτύσσουσιν τὴν ἠθικότητα τοῦ ἔθνους, παρέχουσι βάσιν ἐδραίαν εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν. Τῆς θρησκείας ὁ προορισμὸς δὲν εἶναι μόνον ἵνα ἐνισχύῃ τῶν νόμων τὴν ἐφαρμογὴν, ἐμφανιζομένου τοῦ θρησκευτικοῦ στοιχείου ὡς ἐπικούρου αὐτῶν, ἀλλ' ἵνα ἐξευγενίσῃ πάσας τὰς ἀρετὰς καὶ ἀνυψώῃ τὴν ἠθικὴν ὑπεράνω τοῦ ἐσκεμμένου συμφέροντος καὶ τῆς ἀσφαλείας, ἃτινα ὑπαγορεύει ὁ ἐγωισμὸς εἰς τὸν πεπολιτισμένον ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἡ θρησκεία συνεπάγεται ἀναγκαίως καὶ τὴν ἐξωτερικὴν λατρείαν· διὸ καὶ πᾶσαι αἱ ὑπὸ πολλῶν πρεσβευθεῖσαι θρησκεῖαι ἐμφαίνουσιν οὐχὶ ἀπλὴν θεωρίαν, ἀλλὰ πραγματικὴν οὕτως εἰπεῖν πρὸς τὸν Θεὸν σχέσιν, δι' ἀποκαλύψεως ἐπισφραγισθεῖσαν καὶ ἐν τῇ συνειδήσει τῶν πιστῶν διὰ τῆς παραδόσεως στερεωθείσαν.

Τὴν τῆς θρησκείας πρὸς τὴν πολιτείαν σχέσιν ἀπαντῶμεν ἐκδηλουμένην τετραχῶς· α') κηρυττομένης θρησκείας τινὸς ὡς ἐπικρατούσης ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ συνάμα ἀποκλειστικῆς· β') ἀναγνωριζομένης θρησκείας τινὸς ὡς ἐπικρατούσης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀποκλειστικῆς· γ') χορηγουμένης ἴσης προστασίας ὑπὸ τῆς πολιτείας εἰς τὴν λατρείαν πασῶν τῶν γνωστῶν θρησκειῶν· δ') ἀνεκτῆς οὐσῆς πάσης θρησκείας, ἄνευ μηδεμιᾶς ἀναμίξεως τῆς πολιτείας, μηδὲ προστασίας πρὸς αὐτῆς. Τὰ συστήματα δὲ ταῦτα, πλὴν τοῦ τετάρτου, ἀπεικονίζουσι τὴν κατὰ παντοίους βαθμοὺς συμμαχίαν καὶ συμβάδιαν τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ἐξουσίας. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον βάσιν ἔχον τὴν μισαλλοθρησκείαν, διακωλύει ἐντελῶς τὴν ἐξωτερικὴν τῆς συνειδήσεως ἐλευθερίαν, ἀναγκαζομένου τοῦ ἀνθρώπου ἵνα ἐπαγγέλληται τὴν θρησκείαν τῆς πολιτείας· τρέπεται δὲ εἰς θεοκρατικὸν, τὸ συγγέον εἰς ἐν τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ὅποταν οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας τύχωσιν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως καὶ τῆς πολιτείας ἄρχοντες, ὅτε ἡ ἀποκλειστικότητα τοῦ ἐπιβεβλημένου θρησκευτικοῦ δόγματος δυνατόν νὰ προῇ μέχρι καταθλίψεως καὶ αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, ὡς ἐπὶ τῶν Φιλίππων τῆς Ισπανίας καὶ ἄλλων ἡγεμόνων, ὁργάνων τῆς ἱεροκρατίας γενομένων. Τοιοῦτο σύστημα οὐ μόνον θυσιάζει τὰ ἀναπαλλοτρίωτα

της μειονότητας δικαιώματα, αλλά και διακωλύει τοῦ ἀνθρώπου τὴν τελείωσιν· διότι πᾶσα θρησκεία φέρει ἐν ἐαυτῇ καὶ τὴν πεποιθήσιν περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῆς, ὅταν δὲ ᾖ ἀποκλειστικὴ ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀπαγορεύει πᾶσαν περὶ θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἔρευναν καὶ συζήτησιν, ἔστω καὶ φιλοσοφικὴν, ὡς περιττὴν ἢ ἐκ τῶν προτέρων ἡμαρτημένην.

Τὸ δὲ δεῦτερον σύστημα, μετέχον τοῦ τε πρώτου καὶ τοῦ τρίτου, δύναται νὰ ἔχῃ διάφορα ἐν τῇ ἐμφαρμογῇ αὐτοῦ ἀποτελέσματα· διότι ἐὰν μὲν οἱ μὴ πρεσβεύοντες τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ᾖ πολλοί, τὸ δὲ δόγμα τῆς θρησκείας ταύτης ἀναγνωρίζῃ ὡς ἀρχηγὸν αὐτῆς ἐγκόσμιον εἴτε ξένον τινὰ κυριάρχην, οἷον τὸν Πάπαν, εἴτε αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀρχηγὸν τῆς πολιτείας (α), εἶναι πολὺ ἐνδεχόμενον ὅτι θέλει ἀποβῇ καταθλιπτικὸν εἰς τὴν μειονότητα (β), ἅτε δὴ ἐχούσης πάσης ἐπικρατούσης θρησκείας τάσιν εἰς τὴν μισαλλοθρησκείαν καὶ τὴν καταδίωξιν· ἐὰν τοῦναντίον οἱ ἑτεροδοξοῦντες τύχωσιν ὀλίγοι, ἢ δὲ ἐπικρατοῦσα θρησκεία οὐδένα ἔχῃ ἐγγώριον ἀρχηγόν, ὡς ἐν Ἑλλάδι, τότε οὔτε ἐξάψις φανατισμοῦ διὰ τὴν ἑλλειψιν σπουδαίου ἀνταγωνισμοῦ ὑπάρχει, οὔτε ἰσχυρὰ πνευματικὴ ἐπιρροή, ἅτινα καὶ μόνον δυνατὸν νὰ ὠθήσωσι τὰ προνόμια τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας καὶ πέραν τῆς ὀφειλομένης ταῖς ἄλλαις θρησκείαις προστασίας. Τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπερ παρεδέχθη διὰ τοῦ συντάγματος ἡ Ἑλλάς, ἔχον μάλιστα τὸ πλεονέκτημα, παρὰβιλλόμενον πρὸς τὸ τρίτον καὶ τέταρτον, τοῦ νὰ μὴ λογιζῶνται τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως ἄθρησκα, ἀλλὰ νὰ δύνανται νὰ προσφέρωσι καὶ αὐτὰ, ὡς ἡθικὸν πρόσωπον, δεήσεις καὶ εὐχαριστίας εἰς τὸν Θεὸν δι' ὠρισμένης λατρείας, ἐνδέχεται νὰ χρησιμεύσῃ συνάμα καὶ ὡς κέντρον ὑποστηρίξεως ἐθνικῆς τινος ἰδέας.

Τὰ δὲ ἄλλα δύο συστήματα, εἰ καὶ τὰ μᾶλλον συνάδοντα πρὸς τὸ ἀπόλυτον τῆς ἐλευθερίας συνειδήσεως δικαίωμα, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπ' ἀλλήλων. Καθῆκον τῆς πολιτείας, καὶ ἔτι μᾶλλον τῆς συνταγματικῆς, εἶναι καὶ ἡ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀνατροφή, ἥτις γενῶς μετὰ τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ ἰδεῶν συνέχεται· λαὸς δὲ ἄνευ πεποιθήσεων θρησκευτικῶν,

οὐδὲ πολιτικῶς πεποιθήσεις δύναται νὰ ἔχῃ (α). Κατακριτέον ἄρα τὸ τέταρτον σύστημα, τὸ ἐπικρατοῦν ἐν τῇ βορείῳ Ἀμερικῇ καὶ ἐν Βελγίῳ (β) καὶ καθιεροῦν τὴν ἀπόλυτον ἀνεξιθρησκείαν, ὡς ὀφειλούσης τῆς πολιτείας ἵνα μὴ ἀδιαφορῇ περὶ τὸ οὐσιωδέστατον εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου προαγωγὴν θρησκευτικὸν στοιχεῖον· διότι μόνῃ ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια δὲν ἀρκεῖ ν' ἀναχαιτίζει πάντοτε τὴν τῶν πολλῶν πρὸς τὸν ὕλισμὸν τάσιν, ἢ δὲ ἀνεξέλεγκτος νέων θρησκευμάτων εἰσαγωγὴ ἐνδέχεται νὰ διαταράξῃ τὴν κοινωνίαν ἢ καὶ ν' ἀνατρέψῃ τὰς βάσεις αὐτῆς (γ). Ὁρθότερον δὲ φαίνεται τὸ τρίτον σύστημα, καθ' ὃ πᾶς τις μὲν δικαιοῦται νὰ πρεσβεύῃ κατ' ἰδίαν οἷαν ἐγκρίνει θρησκείαν, ἀλλὰ προκειμένου νὰ ἐπαγγέλληται δημοσίᾳ αὐτὴν καὶ νὰ τὴν μεταδώσῃ εἰς ἄλλους, ἥτοι νὰ σχηματίσῃ θρησκευτικὴν κοινότητα, ὑποπίπτει εἰς τὴν ἐποπτείαν καὶ τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπαρχλλάκτως ὡς ὅταν πρόκηται νὰ ἐνασκήσῃ καὶ τὰ ἄλλα αὐτοῦ ἀτομικὰ δικαιώματα. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἀρκουμένη ἡ πολιτεία νὰ προσέχῃ ἵνα μὴ προσβάλλωνται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας ἐκάστης θρησκευτικῆς κοινότητος τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα καὶ ἡ δημοσία τάξις, πρὸς δὲ νὰ ἐξετάζῃ ἵνα μὴ ἀντιβαίνει ἡ εἰσακτέα νέα λατρεία εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον καὶ τὰ χρηστὰ ἦθῃ, οὐδόλως ἀναμιγνύεται εἰς τὴν δογματικὴν ἔρευναν, τίς τῶν θρησκειῶν ἢ τελειότερα, καὶ παρέχει εἰς πάσας τὰς ἐγκακριμένas λατρείas τὴν δέουσαν προστασίαν.

Εἶναι μέγα καὶ παλαιὸν τὸ ζήτημα, ἂν ἡ Ἐκκλησία, ἥτοι ἡ ἐξωτερικῶς ἐμφανιζομένη κοινότης, πρέπει νὰ ὑπόκηται εἰς τὴν Πολιτείαν, ἢ ἂν ᾖ ἀπ' αὐτῆς ἀνεξάρτητος. Πρὸς λύσιν δ' αὐτοῦ ἀποβάνει ἀναγκασία ἡ προεξέτασις· ἂν ἡ θρησκεία ἀποτελῇ ἰδίαν ἐν ἐκάστη πολιτείᾳ δύναμιν. Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία ἀπόρροια τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως οὔσα, περιλχιδάναται ἐν τοῖς ἀπολύτοις τοῦ ἀν-

(α) Tocqueville, de la démocratie en Amérique, 1830, I, σελ. 332.

(β) Κατὰ τὰ ἄρθρα 14-16 τοῦ Βελγικοῦ συντάγματος, «ἡ ἐλευθερία τῶν λατρειῶν, ἡ τῆς δημοσίας αὐτῶν ἐνασχέσεως, ὡς καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ νὰ ἐκφράξῃ τις τοὺς στοχασμούς του ἐπὶ πάσης ὕλης, προστατεύονται, καταστέλλομένων τῶν ἐγκλημάτων τῶν πραττομένων κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἐλευθεριῶν τούτων. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀναγκασθῇ ἵνα συντρέχῃ δι' εἰσδημίαν τρόπον εἰς τὰς πράξεις καὶ τὰς τελετὰς λατρείας τινός, οὐδὲ νὰ τηρῇ τὰς ὀριζομένας παρ' αὐτῆς ἡμέρας ἀναπαύσεως. Ἡ πολιτεία δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνει μὴτε εἰς τὸν διορισμὸν, μὴτε εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν λειτουργιῶν εἰςδῆποτε λατρείας, οὐδὲ νὰ ἀπαγορεύῃ εἰς αὐτοὺς ν' ἀνταποκρίνωνται μετὰ τῶν προϊσταμένων αὐτῶν καὶ νὰ δημοσιεύωσι τὰς πράξεις των, ἐφαρμοζομένης κατὰ τὴν τελευταίαν περίπτωσιν τῆς συνήθους ἐπὶ τύπου καὶ δημοσιεύσεως εὐθύνης.»

(γ) Οἱ βόρειοι Ἀμερικανοὶ ἀπέβαλον τῆς πολιτείας, ἐναντίον τοῦ συντάγματος, τοὺς Μερμονιστάς διὰ τὸ ἀνῆλθον τῆς θρησκείας των.

(α) Καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Βασιλεὺς λογιζέται ἀρχηγὸς τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἀρχηγὸς συνταγματικὸς, τούτῳσι μηδεμίαν δυνάμενος νὰ ἐπενέγκῃ εἰς αὐτὴν μεταβολὴν ἄνευ ψηφίσματος ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν Βουλῶν ἐγκακριμένου. Ἐσφαλμένως συγγραφεῖς τινες ὑπολαμβάνουσιν ὡς ἀρχηγὸν τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας τὸν Αὐτοκράτορα.

(β) Καὶ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Καρόλου Β' ἐπανάστασιν οἱ καθολικοὶ ὑπέκυψαν ἐν Ἀγγλίᾳ εἰς δεινοὺς περιορισμούς, ὡς ἐκ τοῦ ἀποκλειστικοῦ πνεύματος τῆς ἐπικρατούσης Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας· ἤρξατο δὲ βελτιουμένη ἡ θέσις αὐτῶν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Γ', ἅχρις οὐ ἐπῆλθε τῷ 1829 ἡ καλουμένη πρᾶξις ἀπελευθερώσεως, ἀφ' ἧς εἰσι δεκτοὶ οἱ καθολικοὶ εἰς τὰς πλείστας δημοσίας λειτουργίας.

θρώπου δικαιώμασιν, ἅτινα δικαιούται μὲν νὰ κανονίσῃ ἡ πολιτεία, λόγῳ τοῦ καθήκοντος αὐτῆς τοῦ ν' ἀποτρέπῃ τὴν σύγκρουσιν τῶν δικαιωμάτων καὶ καθυκόντων τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὅλως νὰ καταστρέψῃ· διότι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται οὐ μόνον κοινωνικῶς, ἥτοι κατ' ἀνάγκην καὶ οὐχὶ ἐξ ἀπλῆς προαιρέσεως ἐν κοινωνίᾳ ζῶν, ἀλλὰ καὶ λογικῶς, ἥτοι προωρισμένος νὰ προάγῃται καὶ τελειοποιῇται ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἐλευθερίᾳ. Ἡ δὲ πολιτεία ὑπηρετοῦσα εἰς τὸν πρὸς τὸν ὅρον τοῦ ἀτόμου, ἀποτελοῦντος τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος αὐτῆς, οὐδένα ἄλλον ἔχει ἴδιον καὶ αὐτοτελῆ προορισμόν· ἐξ οὗ καὶ νεώτεροί τινες ὀρίζουσι τὴν κυβέρνησιν ὡς σύστημα τι ἐγγυήσεων χάριν ἐνασκήσεως τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Δύο λοιπὸν εἶναι τὰ κοινωνικὰ στοιχεῖα, τὸ ἄτομον καὶ ἡ πολιτεία, ὃ ἐστὶν ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ τάξις. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἄλλα ἀπόλυτα τοῦ ἀνθρώπου δικαιώματα, τὰ ὑπὸ τὴν κεφαλαιώδη ἐκφράσιν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἐκδηλούμενα, δὲν ἀναπτύσσονται παρ' αὐτῷ κατὰ τὸν αὐτὸν βαθμόν πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀργαῶντα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρὰ τοῖς ἀπαιδεύτοις λαοῖς, ἀνεχομένοις ἐξ ἀγνοίας τὴν ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καταπάτησιν αὐτῶν, καὶ μόνον παρὰ τοῖς προκεχωρημένοις κατὰ τὴν πολιτικὴν ἀνατροφὴν ἐνεργῶς ἀναφαινόμενα, οἷον παρὰ τοῖς Ἀγγλοῖς καὶ τοῖς Ἀγγλαμερικανοῖς, παρ' οἷς ἡ ἀτομικὴ ἐλευθερία τελεῖ ἀληθῶς δυνάμει, ἣν ἀναγκάζεται ἵνα σέβηται καὶ ὑπηρετῇ ἡ τῆς πολιτείας ἐξουσία. Ἄλλως ὅμως ἔχουσι τὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, διότι οὐδεμία ὑπῆρξε πολιτεία ἄνευ θρησκείας. Καὶ ὅντως ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ, ὅτι εἰς οἶανδήποτε ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν κατὰστασιν καὶ ἂν διατελῶσιν οἱ λαοί, καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ ἀπαιδεῦτοι, ἐμφοροῦνται ὑπὸ θρησκευτικῶν ἰδεῶν, αἵτινες μεγάλως εἰς τὸν βίον καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐπιρρέουσι. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν θεωρεῖται ἀφρημένως ἡ θρησκεία ὡς ἰδίᾳ τις δυνάμει, ἣν οὐδεμία πολιτεία δύναται νὰ παρορᾷ ἀκινδύνως.

Ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπλοῦν δικαίωμα ἑνὸς, ἢ πολλῶν ὁμοῦ, τοῦ νὰ πρεσβεύωσιν ἐξωτερικῶς σύνολόν τι ἰδεῶν περὶ Θεοῦ ὡς εἶναι καὶ τὸ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας, κτλ (α). Οὐδὲ μετουσιούται τὸ δικαίωμα τοῦτο ἢ μεγεθύνεται ἐκ τοῦ ὅτι συνέχεται μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐνασκαίται ὑπὸ πολλῶν συγχρόνως, τὸ μὲν, διότι καὶ ἡ πολιτεία, ἥτοι ἡ ἀνθρώπινος κοινωνία, ὡσαύτως εἰς τὴν θεῖαν τάξιν ἀνάγεται, τὸ δὲ, διότι τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ὡς λ. χ. τὸ ἐκλογικόν, ὡς ἐνασκούμενα μάλιστα συνάμα ὑπὸ πολλῶν, χρήζουσιν ἔτι μᾶλλον τῆς ἐποπτείας τῆς πολιτείας, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ καθήκον ἵνα τηρῇ τὴν τάξιν καὶ προ-

στατεύῃ ἑνὸς ἐκάστου τὸ δικαίωμα κατὰ τῆς γινόμενης παρ' ἄλλων δικταράξεως αὐτοῦ. Ἄρα πᾶς τις εἶναι ἐλεύθερος νὰ πρεσβεύῃ ἰδίαν θρησκείαν, ὡς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἔχῃ καὶ ἰδίᾳς ἀρχάς περὶ συστάσεως τῆς κοινωνίας, περὶ καθυκόντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους, κτλ. Ὅταν ὅμως θέλῃ τις νὰ ἐκδηλώσῃ δι' ἐξωτερικῶν πράξεων τὴν ἑαυτοῦ θρησκείαν, ἐπειδὴ ἡ ἐκδήλωσις αὕτη ἐνδέχεται νὰ προσβάλλῃ τὰ τῶν ἄλλων δικαιώματα, ἀναφαίνεται δικαίωμα καὶ καθήκον τῆς πολιτείας τὸ νὰ προσεταῖ τῇ καὶ κανονίσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτην, διότι ὑπὸ μόνον τὸν ὅρον τοῦτον δύναται καὶ νὰ προστατεύῃ αὐτήν. Ἄρα ἐλευθερία πλήρης τῆς θρησκείας, ἀλλὰ περιορισμὸς ἥτοι προστασία τῆς λατρείας. Ἄρα καὶ ἡ θρησκεία τελεῖ μὲν ἐλευθέρᾳ κατὰ τὸ καθαρῶς θρησκευτικὸν φρόνημα, τὸ ἄλλως δογματικὸν καλούμενον, ἀλλὰ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς, τουτέστιν ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆς ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐνέργεια, ὑπάκεινται εἰς τὴν πολιτείαν. Οὕτω δὲ καὶ μόνον δύνανται νὰ συνυπάρχωσι καὶ συμβαδίζωσι παραλλήλως δύο δυνάμεις, ἡ πνευματικὴ καὶ ἡ κοσμικὴ, ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Πολιτεία, ἡ μία ἀνεξάρτητος τῆς ἄλλης, ἀλλὰ συμβοηθούμεναι καὶ συμπροστατευόμεναι. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε ἡ Ἐκκλησία ἄρχει μόνον ἐπὶ τῆς ψυχῆς, οὔτε ἡ πολιτικὴ ἐξουσία μόνον ἐπὶ τοῦ σώματος, ὡς δικαιούμεναι ἀμφοτέραι ἵνα ἀπαιτήσωσιν, ἡ μὲν Ἐκκλησία καὶ ἐξωτερικὴν τινα ὑποταγὴν, ἡ δὲ πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἄλλην παρὰ τὴν παθητικὴν ὑποταγὴν, ἐπειδὴ ἡ Πολιτεία δικαιούται ἵνα προνοῇ περὶ τῆς ἀνατροφῆς, τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ἑαυτῆς ὑπηκόων ὑπὸ ἄλλην ἐποψίν παρὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ προσέτι ἡ μὲν Ἐκκλησία θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς πιστὸν ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεόν, ἀφορώσα εἰς τὴν αἰωνίαν μακαριότητα, ἡ δὲ Πολιτεία ἐκλαμβάνει αὐτὸν ὡς πολίτην ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, εἰς τὴν ἐπίγειον εὐδαιμονίαν ἀποβλέπουσα, ἐκ τούτων ἔπεται, ὅτι μετέχει ἑκατέρα αὐτῶν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν πνευμάτων, εἰ καὶ ἐν ἰδίᾳ τιμὴ σφαίρᾳ· ὡς ἐκ τούτου δὲ δύναται τις εἰπεῖν μετὰ τοῦ Laboulaye (α), ὅτι κατὰ μὲν τὴν θρησκευτικὴν διεύθυνσιν ἡ Πολιτεία καίται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ δὲ τὴν πολιτικὴν ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ Πολιτείᾳ.

Τοιαύτη εἶναι ἐν συνόψει ἡ λογικὴ τοῦ ζητήματος λύσις, ἥτις οὐδὲ πολεμεῖται ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων, περαδεχομένων εὐκόλως τὸ ἀξίωμα, πλὴν τῶν καλουμένων ἀνεξαρτήτων, ὅτι πᾶσα θρησκεία ἐν τῇ πολιτείᾳ καίται. Περιπλέκεται ὅμως ἡ λύσις αὕτη ἐν ταῖς πολιτείαις, ἐν αἷς ἐπικρατοῦσα ἡ

(α) Hello, du régime constitutionnel, I, σελ. 137.

(α) De l'Église catholique et de l'état (Revue de législation et de jurisprudence, 1845, I, σελ. 449 ἐπ.).

πρεσβευομένη ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐστὶν ἡ ῥωμαιοκαθολικὴ θρησκεία· ὁ δὲ λόγος εἶναι, διότι ἡ θρησκεία αὕτη ἀποδέχεται δογματικῶς ὡς ἐγκόσμιον αὐτῆς ἀρχηγὸν καὶ μονάρχην τὸν Πάπαν, λογιζομένης δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ὑποκειμένης τῇ Πολιτείᾳ, δύναται νὰ διαταρχθῇ τῶν ὁπαδῶν αὐτῆς ἡ συνείδησις ὅταν δὲν ἐγκρίνονται καὶ ὑπὸ τοῦ Πάπα οἱ ἐπὶ τῆς λατρείας κανονισμοὶ τῆς Πολιτείας, τοσούτω μᾶλλον ὅσω, μὴ ὄντων σαφῶν τῶν ὁρίων τῶν διαχωρίζοντων τὸ δόγμα ἀπὸ τῆς λατρείας, ἡ Παπικὴ ἐξουσία διαφοροτρόπως ἐκάστοτε ἐξεδηλώθη, ἦγουν κατὰ τοὺς καιροὺς καὶ τὰς περιστάσεις. Καὶ ὁμῶς οὐδ' αὐτοὶ οἱ θερμότεροι τοῦ Παπισμοῦ θιασῶται (α) ἠδυνήθησαν νὰ συμβιβάσωσι τὴν ἀνεξέλεγκτον ξένου ἡγεμόνος πνευματικὴν ἐξουσίαν πρὸς τὴν κυριαρχικὴν ἀστυνομίαν, ἣν κέκτηται πᾶσα αὐτόνομος πολιτεία ἐπὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς χώρας. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ ἐν τῇ καθολικῇ Γαλλίᾳ οὐ μόνον περιέσπειλε κατὰ καιροὺς ἡ πολιτικὴ ἐξουσία τὰς Παπικὰς ἀξιώσεις διὰ Θεσμῶν, περὶ ὧν γενήσεται λόγος κατωτέρω, ἀλλὰ καὶ οἱ συγγραφεῖς, πλὴν τῶν εὐαριθμῶν ὁπαδῶν τοῦ Θεοῦ δικαίου, ἀντιτάττουσι κατὰ πάσης ἐξουσίας μὴ ἐκπορευομένης ἐκ τοῦ ἔθνους, τὴν ἐξῆς περίπου θεωρίαν. « Ἡ Πολιτεία εἶναι ἡ κοινωνία πάντων τῶν ἐγκατεστημένων ἐν τῇ ἐθνικῇ χώρᾳ ἀνθρώπων· σκοπὸς δὲ τῆς κοινωνίας ὥριστα νὰ περιποιῇται τὰ κοινὰ πάντων τῶν μελῶν αὐτῆς συμφέροντα, νὰ ἀσφαλίσῃ δὲ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην, ἀντικαθιστῶσα εἰς τὴν ἀτομικὴν βίαν τὴν τῆς κοινωνίας ἐξουσίαν, ἥτοι τὴν ἰσχὺν τῶν νόμων. Ἡ δὲ πολιτικὴ ἐξουσία, ἀδικρότως ἀν' ἐνεργῆται ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως, τῆς γερουσίας, ἡ τοῦ λαοῦ, εἶναι ὁ μόνος ἀντιπρόσωπος καὶ τὸ ὄργανον τῆς κοινωνίας· εἰς αὐτὴν δὲ ἀνήκει νὰ θέτῃ καὶ ἐκτελῇ τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἔθνους νόμους. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ συμφέρον τι, τοῦλάχιστον κοσμικόν, ἀνώτερον τοῦ κοινοῦ εἴτε τῆς κοινωνίας συμφέροντος, εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν ὀφείλουσι πάντες ὑποταγῆν ἀνευ ἐξαίρεσεως· οὐδὲ δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἐν τῇ Πολιτείᾳ ἐξουσία τις, μὴ παραγομένη ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἥτοι ἐκ τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας (β). » Καὶ τῷ ὄντι πῶθεν ἄλλοθεν δύναται νὰ πηγάζῃ ἡ ἐξουσία, ἐὰν μὴ ὑποθέσωμεν κατὰ τὰς θεοκρατικὰς πολιτείας, ὅτι ὁ Θεὸς, οὗ ἡ ἐξουσία εἶναι ἀνωτέρα τῆς ἀνθρωπίνου ἐξουσίας, ἀποφασίζει διὰ τῶν ἱερέων του, ἐν ἐκάστη δεδομένη περιπτώσει, τί συμφέρει εἰς τὸ ἔθνος; Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, ὅτι διαφορῶνως γεννηθείσης, ἀν' ἀντικείμενόν τι ἦναι δογματικὸν ἢ ἀνάγεται εἰς τὰ

τῆς λατρείας, εἰς τὴν πολιτείαν ἀνήκει τῆς διαφορίας ταύτης ἡ λύσις.

Τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας καθόλου μὲν εἶναι, ὅτι παρέχεται μείζων προστασία εἰς αὐτήν, ἢ εἰς τὰς ἄλλας θρησκείας, ὅπερ συνάγεται καὶ ἐκ τῆς τοῦ ἄρθρου περικοπῆς, « αἱ ἄλλαι θρησκείαι εἶναι ἀνεκταί, καὶ ἀπαγορεύεται ὁ προσηλυτισμὸς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπέμβασις κατὰ τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας »· ἰδιαίτερον δὲ, ὅτι ἡ θρησκεία αὕτη εἶναι ἡ τῆς Κυβερνήσεως ὡς ἠθικοῦ προσώπου, συνερχομένων ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῆς τῶν ὑπαλλήλων, καὶ αὐτῶν τῶν ἑτεροδοξούντων, ὅποταν τελῶνται δημόσιαι ἐορταί· ὅτι τὴν θρησκείαν ταύτην δέον νὰ πρεσβεύῃ, κατὰ τὰ ἄρθρα 47, 51 καὶ 52, πᾶς Διάδοχος τοῦ στέμματος τῆς Ἑλλάδος καὶ πᾶς Ἐπίτροπος τοῦ ἀνηλίκου Βασιλέως ἡ προσωρινὸς Ἀντιβασιλεὺς· ὅτι ὀφείλεται μισθοδοσιεῖν τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς· ὅτι ἐν τοῖς δημοσίοις σχολείοις, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἰδιωτικοῖς ἐν οἷς φοιτῶσιν ὀρθόδοξων τέκνα, δέον νὰ διδάσκωνται τὰ δόγματα αὐτῆς· ὅτι αἱ ἐγκεκριμένοι ὑπὸ τῆς Πολιτείας ἐπίσημοι τῆς θρησκείας ταύτης ἐορταί εἰσιν ὑποχρεωτικαὶ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας, μὴ δυναμένους νὰ ἐργάζωνται κατὰ τὰς ἐορτὰς ταύτας δημοσίᾳ. Ὡς ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς δὲ ταύτης θέσεως τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀπολαύουσι καὶ ἰδίων τιμῶν καὶ ἀπαλλαγῶν, ὡς λ. χ. νὰ ὀρκίζωνται οἱ ἀρχιερεῖς αὐτῆς καὶ ἐξετάζωνται ὡς μάρτυρες ἐν τῇ οἰκίᾳ των, μόνον ἐνώπιον τῶν κακουργηδικῶν ἐμφανιζόμενοι ὡς μάρτυρες, ἀλλ' ἀπερχόμενοι ἀμέσως μετὰ τὴν εξέτασίν των ἄνευ ἀντιπραστάσεως πρὸς ἄλλους μάρτυρας. Ἡ δὲ Ἱερὰ Σύνοδος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπαγρυπνῇ εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν εἰς χρῆσιν τῆς νεολαίας εἰσαγομένων βιβλίων, ἡ δημοσιευομένων ἐν Ἑλλάδι βιβλίων καὶ φυλλαδίων, τῶν πρᾶγματευσόμενων περὶ θρησκευτικῶν ἀντικειμένων. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐν ταῖς προμνημονευθεῖσιν ἄρθροις τοῦ συντάγματος ἐξαίρεσεως, ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία δὲν συνεπάγεται καὶ πλεονέκτημά τι ὡς πρὸς τὰς δημοσίας θέσεις· ταύτας δικαιῶνται νὰ καθεύωσι πάσης θρησκείας Ἕλληνες, οἱ φέροντες τὰ ὀριζόμενα ὑπὸ τῶν νόμων εἰδικὰ προσόντα. Ἦθελε δὲ εἰσθαι ἐναντία εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ συντάγματος νομοθετικὴ διάταξις, ἐπιβάλλουσα ὡς ὅρον τὸ νὰ πρεσβεύῃ πᾶς ὑπάλληλος τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν.

Ἐν τούτοις ἐπειδὴ καὶ τὰ τῆς λατρείας τῆς ἐπικρατοῦσης θρησκείας ὑπόκεινται εἰς τὴν Πολιτείαν, ἔπεται α) ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ κλήρου γινομένη ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ἄλλοις δημοσίοις τόποις διδασχὴ δὲν διαφεύγει τὴν ἀστυνομικὴν ἐποπτείαν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ μόνον τῇ γνώσει καὶ ἀδείᾳ ταύτης δικαιῶνται εἶναι διδάσκωσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἱεροκήρυκες· πᾶσα

(α) Oſen ὁ J. de Maistre, de l'eglise gallicane, σελ. 181 καὶ 183, καὶ du Pape, I, σελ. 390.

(β) Laboulaye, αὐτ. σελ. 453.

δὲ ἐξυβρίσις ἢ ἄλλη διὰ λόγου προσβολή (α), γινώσκοντες κατὰ αὐτῶν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἢ κατὰ ἰδιωτῶν, ἢ κατ' ἄλλων θρησκείων, εἶναι τιμωρητέα κατὰ τοὺς ὁρισμούς τοῦ 195 ἄρθρου τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ τῶν ἄρθρων 14, 17 καὶ 18 τοῦ περὶ ἐξυβρίσεως καὶ τύπου νόμου, μὴ λογιζομένης ὅμως ὡς ἐξυβρίσεως τῆς εὐσχήμου ἀνασκευῆς τῶν δογμάτων ἄλλης θρησκείας· β') ὅτι οὔτε εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐπιτρέπεται ἡ ἐπέμβασις (β) εἰς ἄλλας θρησκείας, οὐδ' ὁ δι' ἀθεμίτων καὶ ἀνηθίκων μέσων προσηλυτισμός, μηδεμίαν θρησκείαν ἐχούσης τὸ δικαίωμα ἵνα μεταχειρισθῇ πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐξέλεγχιν ἄλλης ἄλλο τι μέσον παρὰ τὴν διὰ λόγου καὶ νομίμων πράξεων ἀπόδειξιν τῆς ἀνωτέρας ἐκότητος αἰτίας.

Ἡ ἐρθόδοξος καὶ ἐλευθέρα Ἑλλάς παρεδέχθη δι' ὅλων τῶν συνταγμάτων αὐτῆς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνοχῆς τῶν ἄλλων θρησκείων καὶ τοῦ ἀκωλύτου τῶν τελετῶν αὐτῶν. Τοῦνκντίον ὁ καθολικισμός, ὅπου ὑπὸ τῶν πολλῶν πρεσβεύεται, δὲν στέργει εἰς τὴν τῶν ἄλλων λατρειῶν ἀνοχὴν, ἀνάγων τὴν ἀποκλειστικότητα αὐτοῦ εἰς αὐτὸ τὸ δόγμα τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ὑπενθυμίζομεν δὲ περὶ τούτου τὴν διαφωνίαν τοῦ Πίου Ζ' πρὸς τὸν Ναπολέοντα Α', δι' ἣν ἐν τῷ γενεμένῳ τῷ 1801 Concordat παρελείφθη ὅπως τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν λατρειῶν, ἀναγκασθέντος τοῦ Ναπολέοντος νὰ διακηρύξῃ τὴν ἐλευθερίαν ταύτην διὰ τῶν ὀργανικῶν νόμων, οὓς ἐδημοσίευσεν ἐπὶ τούτῳ συνάμα μετὰ τοῦ Concordat (γ). Τὸ ἄρθρον τοῦ συντάγματος λέγον, « εἶναι ἀνεκτὴ πᾶσα ἄλλη γνωστὴ θρησκεία, » ἐννοεῖ οὐχὶ πᾶσαν ὑπὸ τῆς ἱστορίας μνημονευομένην ὡς ὑπάρξασαν θρησκείαν, ἀλλὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι πράγματι γνωστὴν. Οὕτω καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Γαλλικοῦ συντάγματος τοῦ 1830 ἐκανονίσθη νομοθετικῶς ἐκείνων τῶν θρησκείων ἡ προστασία, αἵτινες εἶχον ἤδη ὁπαδοὺς ἐν Γαλλίᾳ, ἥτοι τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς, τῆς Λουθηρανῆς, τῆς Καλθινικῆς καὶ τῆς Ἑβραϊκῆς. Ἄλλως ἤθελεν ὑπάρχει τὸ ἀτόπημα τοῦ νὰ ᾖναι ὑπόχρεως ἡ Πολιτεία νὰ προστατεύῃ ἄνευ προεξέτα-

σεως τὴν λατρείαν θρησκευτικῶν αἱρέσεων γνωστοτάτων μὲν ἱστορικῶς, ἀλλὰ κατὰ πρῶτον εἰσαγομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅπως ἀντιδαινοῦσιν εἰς τὴν δημοσίαν αὐτῆς τάξιν. Ὅθεν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐρμηνείαν, ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτεία α) δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν προστασίαν εἰς τὰς γνωστὰς ἤδη ἐν Ἑλλάδι θρησκείας, οἷον τὴν Μωαμεθανικὴν, τὴν Ἑβραϊκὴν, τὴν Ῥωμαιοκαθολικὴν, τὴν Ἀγγλικανικὴν, τὴν Λουθηρανὴν καὶ τὴν Καλθινικὴν, πρὸς δὲ καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην παλαιὰν ἢ νέαν χριστιανικὴν αἵρεσιν, ὡς οὖσαν ἤδη ἐκ τῶν προτέρων γνωστὴν κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτῆς βάσεις· β') δὲν δύναται μὲν ν' ἀποκλείσῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ τὰς ἄλλας εἴτε γνωστὰς ἤδη ἱστορικῶς, εἴτε σχηματισθησομένας ἐν τῷ μέλλοντι θρησκείας, δικαιοῦται ὅμως νὰ προεξτάσῃ ἐὰν τὰ δόγματα αὐτῶν μὴ προσβάλλωσι τὴν δημοσίαν τάξιν· διότι ἄνευ τῆς προεξέτασεως ταύτης ἐνδέχεται νὰ εἰσαχθῶσιν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας αἱρέσεις ἀνήθικοι, οἷα ἡ τῶν Μερμόνων, ἢ καὶ οὐσιωδῶς πολιτικαί, οἷα ἡ τῶν Σαινσιμονιστῶν, αἵτινες ἀντιμάχονται πρὸς τὰ χρηστὰ ἔθη καὶ τὸ καθεστὼς πολίτευμα. Πᾶσα δὲ νέος θρησκεία ἀναγνωρίζεται πρὸς τὸν νόμον νὰ γίνηται, ὡς ἀνεγείρουσα αὐτὴν εἰς μόνιμον ἠθικὸν πρόσωπον, συνάμα δὲ καὶ ἐπιβάλλουσα καθήκοντα εἰς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας πολίτας καὶ περιστέλλουσα χάριν αὐτῆς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν διαγωγῶν (α).

Ὅπαδοὶ μὴ ἀνεγνωρισμένης κατὰ τὰ ἀνωτέρω θρησκείας δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε νὰ συνέρχωνται εἰς κοινὰς δεήσεις, οὔτε προΐσταμένους νὰ ἔχωσιν, οὔτε κοινότητα ἥτοι ἠθικὸν πρόσωπον ν' ἀποτελῶσιν· οὐδ' ἀπολαύουσιν οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς τῶν προνομίων καὶ ἀτελειῶν τῶν λειτουργῶν τῶν ἀνεγνωρισμένων Ἐκκλησιῶν, οἷον τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς νεοσυλλεξίας, κτλ. Ὑπόκεινται μάλιστα καὶ εἰς καταδίωξιν ποινικὴν καθιδρύται, διαδίδται καὶ συνεταῖροι νέας μὴ ἀνεγνωρισμένης θρησκείας, κατὰ τοὺς περὶ ἀθεμίτων ἐταιριῶν ὁρισμούς τῶν ἄρθρων 212—222 τοῦ ποινικοῦ νόμου.

Ἀλλ' οὐδεὶς ἀναγκάζεται ἵνα πρεσβεύῃ μίαν τῶν ἀνεγνωρισμένων ἐν τῇ πολιτείᾳ θρησκείων, δυνάμενος νὰ ἔχῃ καὶ ἰδίαν ἐν οἴκῳ θρησκείαν, ὅπερ ἐστὶ καὶ οὐδεμίαν νὰ πρεσβεύῃ ἐξ ἀποκλύψεως θρησκείαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ προσβάλλῃ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς του διαγωγῆς τοὺς ὑφισταμένους νόμους. Καὶ ὅπως μιᾶς οὔσης τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, ἡ Πολιτεία, ἢ ἀντὶ τῆς μισαλλοθρησκείας ἐπιτρέψασα νὰ συνυπάρχωσι πλείονες θρησκείαι, δὲν δύναται εὐλόγως ν' ἀναγκάσῃ τὸν πολίτην ἵνα παραδεχθῇ ἀδιαφόρως μίαν τῶν θρησκείων τούτων. Πᾶσα δὲ εἰλικρινὴς πε-

(α) Chassant, traité des délits et contraventions de la parole I, 993—98.

(β) Ἐπέμβασις εἶναι ἡ εἰσχώρησις εἰς δικαιοδοσίαν ἄλλου τι-
νός, ὡς λ. χ. ἐὰν τὰ ἀνατεθειμένα ἔργα εἰς τὸν κλῆρον ὁρισμένης
θρησκείας ἀντιποιῇται κλῆρος ἄλλης θρησκείας.

(γ) Οὐχ ἔπτον ὁ Πάπας ἠρνήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τοὺς νόμους
τούτους καθ' ἑσὸν περιέχοντες τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς
πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν ἄλλων λατρειῶν· μάλι-
στα δὲ διὰ τινος ἐγκυκλίου, χρονολογημένης τὴν 5 Φεβρουαρίου
1808, ἀποφαίνεται ὡς ἐξῆς· « Ἐννοοῦσιν, ὅτι πᾶσαι αἱ λατρεῖαι
εἰσὶν ἐλευθεραὶ καὶ ἀνασκαῶνται δημοσίως· ἀλλ' ἡμεῖς ἀπερρί-
ψαμεν τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ Concordat, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν
καθολικὴν θρησκείαν, εἰς τὴν ἡσυχίαν τοῦ βίου καὶ εἰς τὴν εὐ-
δαιμονίαν τῆς ἐπικρατείας, ἐνεκα τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν, αἵ-
τινες ἐνταῦθεν παράγονται. »

ποιήσεις πρέπει νὰ ᾔηται εἰς τὰ ὁμιλῶντα πάντων σεβαστῇ, διότι ἄλλως δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία συνειδήσεως. Ἡ ταχὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βιομηχανίας ἐν Γερμανίᾳ ἀνάπτυξις ὀφείλεται τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀνοχήν, ἣν ἐδειξαν οἱ ἡγεμόνες αὐτῆς περὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ, καὶ τοὶ θρησκείας τοῦ Κράτους οὕσης τῆς Ἀγγλικανικῆς, ἡ ἐλευθερία τῶν θρησκευμάτων ἀπέβη πλήρης ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περὶ χειραφετήσεως τῶν καθολικῶν νόμου, μηδεμιᾶς προαπαιτουμένης ἀδείας πρὸς ἴδρυσιν νέας παρ' ἰδιοτῶν αἱρέσεως.

Ἐπὶ τῆς καθιερωμένης τῆς ἐπικρατήσεως τῆς Ἀνατλικῆς Ὀρθοδόξου θρησκείας, δὲν δύναται νὰ γείνη λόγος παρ' ἡμῖν περὶ ἰσῆς πρὸς ἀπάσας τὰς θρησκείας προστασίας. Κατὰ τοῦτο δὲ μόνον ἡ προστασία δέον νὰ ᾔηται ἡ αὐτὴ, ὅτι αἱ κατὰ τῶν δικαυλόντων ἢ δικταρχιόντων τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀνεγνωρισμένων λατρειῶν ποινὴ πρέπει αἱ αὐταὶ ὑπὸ τοῦ νόμου νὰ ἐρίζωνται. Θόχ ἦτον πρῶτιστον φρόντισμα τῆς πολιτείας πρέπει νὰ ᾔηται ἡ βελτίωσις καὶ περίθαλψις τοῦ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας κλήρου· διότι ἐκ τῶν διδασμάτων καὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ θέλουσι παραδειγματίζεσθαι αἱ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων· δι' αὐτοῦ δὲ διαδίδεται εὐκολώτερον ἡ προκαταρκτικὴ ἐκπαίδευσις εἰς τοὺς τῶν μικρῶν χωρίων κατοίκους. Ὁ νοήμων, ἐνάρετος καὶ εὐπρεπῶς διὰ τῶν ἐφημέριος εἶναι ὁ κάλλιστος ὁδηγὸς ὡς ἱερεὺς, ὡς πνευματικὸς, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς ἱεροκήρυξ· ἡ δὲ εὐρεσις καὶ συντήρησις κατὰ χωρὶς τοιούτων προσώπων ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην τῶν εὐεργεσιῶν, ἧς ἱκανὴ καὶ πατρικὴ Κυβέρνησις δύναται εἰς τὸ ἔθνος νὰ παράσχῃ. Καὶ ἡ ἐπίδουλψις, ἣν ὀφείλει ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν ἐκάστης ἀνεγνωρισμένης θρησκείας, δύναται νὰ ᾔηται διάφορος. Οὕτω π. χ. ὀφείλει μείζονα νὰ ἐπιβάλλῃ προτοχὴν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἀνταπόκρισιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ῥωμαιοκαθολικῆς θρησκείας μετὰ τοῦ ἀρχιερεῖς αὐτῆς Πάπα, ἢ εἰς τὴν τῶν Εὐαγγελιστῶν οὔτινας οὐχὶ ἐγκόσμιον ἱεραρχίαν, ἀλλὰ μόνον πνευματικὸν μετὰ τῶν ὁμοδοξούντων αὐτοῖς σύνδεσμον διατηροῦσιν.

Τὸ ἀπόλυτον τῆς ἐλευθερίας συνειδήσεως δικαίωμα ἐπιτρέπει εἰς πάντα, ἰδίαν ἔχοντα θέλησιν, νὰ ἐγκαταλίπῃ ἣν ἐπρέσβευε θρησκείαν καὶ νὰ ἀσπασθῇ ἄλλην, τῆς συνειδήσεως οὕσης, κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Lamennais, βωμοῦ καὶ ἀσύλου, εἰς ὃν μόνος ὁ Θεὸς δύναται ὡς κριτὴς νὰ εἰσδύσῃ. Ἐπειδὴ δὲ πάσαις θρησκείαις οἱ ὁπαδοὶ πιστεύουσιν, ὅτι αὐτὴ μόνη εἶναι ἀληθὴς, τὰς δὲ ἄλλας ὑπολαμβάνουσιν ὡς διακειμένους εἰς πλάνην, ἐπειδὴ ἐντολὴ πάσης θρησκείας εἶναι ἡ διάδοσις τῆς πίστεως αὐτῆς διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ δικαιολόγησις τῆς ὀρθότητος τῆς πίστεως ταύτης διὰ τῆς ἀνασκευῆς τῶν ἄλλων χίρε-

σεων, ἐπειδὴ πρὸς τούτοις πᾶσα θρησκεία ἀνέγνωρισμένη ὑπὸ τῆς Πολιτείας λογίζεται ὡς μὴ ἀντιμαχομένη πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς καὶ πρέπει, κατὰ τὰ προειρημένα, νὰ τελεῖ δογματικῶς ἀνεξάρτητος, ἐκ τούτων ἐπεταί, ὅτι πᾶσα ἀνεγνωρισμένη Ἐκκλησία δικαιούται νὰ διδάσκῃ τὰ δόγματα αὐτῆς, νὰ καταδικάζῃ τὰ ἐναντιὰ δόγματα, νὰ ἀποκλείῃ ἀπὸ τῆς κοινότητος αὐτῆς τὰ ἄπιστα μέλη καὶ νὰ δέχεται νέας, ἐγκαταλιπόντας τὴν προτέραν αὐτῶν θρησκείαν. Ἐκάστη λοιπὸν ἀνεγνωρισμένη Ἐκκλησία κέκτηται τὸ δικαίωμα ἵνα σπουδάζῃ πρὸς αὐξησιν τῶν ἐαυτοῖς ὁπαδῶν διὰ τῆς συζητήσεως καὶ τῆς διδασκαλίας.

Καὶ ὅμως ὁ προσηλυτισμὸς, ὅστις κυρίως εἶναι ἡ φορτικὴ προσπάθεια τοῦ νὰ προσελκύωμεν εἰς τὴν αἵρεσιν ἡμῶν μέλη ἐτέρας θρησκευτικῆς κοινότητος, ἐμφαίνων τὴν ἰδέαν, ὅτι οἱ ἀντιδοξοῦντες πλανῶνται καὶ ἀνίκανοί εἰσι νὰ συνιδῶσιν ἀφ' ἐαυτῶν τὴν πλάνην των, προσβάλλει τὸ φυσικὸν ἐκάστου ἀνθρώπου δικαίωμα τοῦ νὰ μένῃ ἀνενόχλητος ἀπὸ πάσης ἐκ προθέσεως δικταρχείας τῶν θρησκευτικῶν του παποιήσεων· ἡ δὲ πίστις, ὅτι κατέχομεν τὴν ἀκράδαντον θεῖαν ἀλήθειαν, καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ νὰ καταστήσωμεν μακκρίους καὶ ἄλλους διὰ τῆς μεταδόσεως αὐτῆς, δικαιολογεῖ ἴσως τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ διαδίδωμεν τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς μὴ χριστιανούς, οὐδέποτε ὅμως καὶ τὴν αὐθάδειαν τοῦ νὰ ὑβρίζωμεν καὶ ἐξευτελίζωμεν τὰ δόγματα καὶ τὰς παραδόσεις Ἐκκλησίας χριστιανικῆς, ἐν ᾗ οἱ πιστοὶ ἀπολαύουσι τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης καὶ τῆς αὐρανίου μακαριότητος. Ὁ δὲ δι' ἀθεμίτων μέσων γινόμενος προσηλυτισμὸς, οἷον διὰ βίας, ἀπάτης, δωροδοκίας κτλ, οὐδόλως εἰς οὐδέν ἐπιτρεπόμενος, πρέπει καὶ νὰ τιμωρῆται ὑπὸ τῆς πολιτείας διὰ ποινῶν. Ἐντεῦθεν δὲ παρ' ἡμῖν, πλὴν τῶν γενικῶν ὅρων περὶ βίας, ἀπάτης κτλ, ὑπάρχουσι καὶ εἰδικαί ποινικαὶ διατάξεις κατὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ, τοῦ γινομένου παρὰ λειτουργῶν ἀνεγνωρισμένης θρησκείας, οἷαι αἱ τῶν ἄρθρων 195 καὶ 198 τοῦ ποινικοῦ νόμου, ἔτι δὲ καὶ κατὰ τοῦ διαπραττομένου παρὰ λειτουργῶν μὴ ἀνεγνωρισμένης θρησκείας, οἷαι αἱ τοῦ ἄρθρου 14 τοῦ περὶ ἐξυθρίσεως ἐν γένει καὶ τύπου νόμου. Ἀλλὰ καὶ ὁ γινόμενος προσηλυτισμὸς διὰ μέσων καταδικαζομένων ὑπὸ τῆς ἠθικῆς πρέπει διοικητικῶς ὑπὸ τῆς Πολιτείας νὰ ἀπαγορεύηται.

Ὅθεν ἀνάγκη διαστολῆς τοῦ γινομένου προσηλυτισμοῦ διὰ καθαρῶς πνευματικῶν μέσων, ἀπὸ τοῦ δι' ἀθεμίτων ἢ ἀνηθικῶν διαπραττομένου· διότι ὁ ἀπλῶς δι' εὐσχήμου διδασκαλίας καὶ μὴ φορτικῆς πειθοῦς γινόμενος προσηλυτισμὸς ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν πάσης ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως τελουμένης λατρείας. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἐμποδίζῃ ἡ Πολιτεία τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν ἀνεγνωρισμένης Ἐκκλησίας, ἔστω καὶ ἂν

ἡ διδασκαλία αὕτη καταδεικνύει τὸ ἐσφαλμένον τῶν ἄλλων θρησκείων καὶ ἀποσπᾷ ὁπαδοὺς τούτων, προσερχομένους εἰς αὐτὴν ἐκουσίως· δικαιοῦται δὲ μόνον νὰ περιστείλῃ ἐκδηλώσεις ἐπικινδύνους εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν, ἐν ᾗ περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἀτάραχος τῶν ἄλλων θρησκείων ἐνάσκησις, πρὸς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ ἀπαγορεύῃ τὴν ἐκτὸς τῶν νόων καὶ τῶν ἐγκριμένων σχολείων διδασκίαν καὶ διδασκαλίαν, πρὸς δὲ νὰ προεξετάζῃ τίνες οἱ διδάσκοντες καὶ νὰ τιμωρῇ πᾶσαν τούτων προσβολὴν κατὰ τῆς Πολιτείας ἢ τῆς δημοσίας τάξεως. Τὸ 197 ἄρθρον τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ τὰ ἄρθρα 14, 17 καὶ 18 τοῦ περὶ ἐξυθρίσεως καὶ τύπου νόμου τιμωροῦσι τοὺς « ἱεροκήρυκας, συγγραφεῖς καὶ ἄλλους, οἵτινες διὰ δημοσίου ὁμιλίας, συγγράμματος, προφορικῶς ἢ ἄλλως προσπαθοῦσι νὰ διεγείρῃσι θρησκευτικὸν μῖσος μεταξὺ τῶν ἐν τῇ Πολιτείᾳ ὑφισταμένων κοινωνιῶν, ἢ προκαλοῦσιν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας εἰς παράβασιν τῶν νόμων καὶ διαταγμάτων τῆς Κυβερνήσεως, ἢ προσβάλλουσι διὰ περιφρονητικῶν χλευασμῶν ἢ δυσμενῶν ἐκφράσεων τὰ δόγματα, τὰς διατάξεις καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀνατολικῆς ἢ ἄλλης ἀνεγνωρισμένης Ἐκκλησίας, ἢ ἐκφράζονται εἰς πρόσκομμα ἄλλων μετ' ὅσον προσβάλλοντα τὸ ὀφειλόμενον σέβας πρὸς τὸν δημιουργὸν τοῦ παντός, ἢ τέλος ἐκφράζουσι τοικύτως ἀρχάς, δόξας ἢ φρονήματα, τὰ ὅποια ἀντιβαίνουν ἐν γένει εἰς τὰς βάσεις τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἠθικῆς, ἢ ἄλλως εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν θρησκείαν ἢ τὰ ἔθνη. » Τὰ δὲ ἄρθρα 194, 199, 200 καὶ 551 τοῦ αὐτοῦ ποινικοῦ νόμου προστατεύουσι διὰ ποινῶν τὴν ἀκώλυτον τῶν ἀνεγνωρισμένων θρησκείων λατρείαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῶν.

Λαλήσαντες καθόλου περὶ τοῦ προσηλυτισμοῦ, ἀνάγκη ἔτι νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὴν περὶ αὐτοῦ διάταξιν τοῦ 1 ἁρθρου τοῦ συντάγματος. Κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀπαγορεύεται μὲν ὁ κατὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας προσηλυτισμὸς, ἀλλ' ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη, ἢ τεθεῖσα ἐξ ἰδιαιτέρου σεβασμοῦ τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, δὲν ἔχει καὶ ἰδίαν ποινικὴν κύρωσιν. Ὅθεν δὲν δύναται νὰ κατασταλῇ διὰ τῶν ποινικῶν δικαστηρίων ὁ κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας προσηλυτισμὸς, εἰμὴ καθ' ὅσον διαπράττεται δι' ἀθεμίτων μέσων, ἥτοι καθ' ὅσον πικραδιάζονται δι' αὐτοῦ εἴτε αἱ διατάξεις τῶν ἁρθρῶν 195, 197 καὶ 198 τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ τῶν ἁρθρῶν 14, 17 καὶ 18 τοῦ περὶ ἐξυθρίσεως καὶ τύπου νόμου, εἴτε ἄλλοι εἰδικοί ὅρισμοι, οἷον οἱ περὶ βίβας, ἀπάτης, δωροδοκίας κτλ. Διὰ τοιοῦτον δὲ προσηλυτισμὸν, γινόμενον καὶ κατὰ τῶν ἄλλων θρησκείων, τιμωρεῖται ἐπίσης καὶ πᾶς κληρικὸς ἢ ἀπλὸς ὁπαδὸς τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας. Οὐχ ἥττον ὁμοίως ἀφοῦ τὸ ἄρθρον τοῦ

συντάγματος ἀπαγορεύει ῥητῶς τὸν προσηλυτισμὸν κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, ἀφοῦ καὶ ἡ παράγραφος θ' τοῦ ἀπὸ 9 Ἰουλίου 1852 Καταστατικοῦ τῆς ἱερᾶς Συνόδου φέρει, « ὅτι ὅταν πληροφορῇται αὕτη θετικῶς, ὅτι ὁποῖοςδήποτε ἄνθρωπος ἐπιχειρεῖ νὰ ταραξῇ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ βασιλείου δι' ἑτεροδιδασκαλίας ἢ διδασκίας, προφορικῆς ἢ γραπτῆς, διὰ προσηλυτισμοῦ, ἢ κατ' ἄλλον τινὰ τρόπον, ζητεῖ τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ διὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, » ἔπεται ὅτι ὀφείλει ἡ Πολιτεία νὰ ἀποτρέπῃ διοικητικῶς καὶ τὸν προσηλυτισμὸν, ὅστις γίνεται δι' ἀνηθίων μέσων ἢ διὰ φορτικῆς σπουδῆς καὶ ἐνεργείας, ταραττούσης τὴν δημοσίαν τάξιν ἢ τὴν συνείδησιν τῶν ὁπαδῶν τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας.

Δικαιοῦται ἄρα ἡ Πολιτεία α) νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῇ εἰς λειτουργοὺς ἢ ὁπαδοὺς οἰκισθῆποτε θρησκείας μᾶτε νὰ μεταβάλλωσι τὸ θρησκευμα ἀνέκων ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν γονέων τῶν, προσβάλλοντες οὕτω τὸ παιδαγωγικὸν τούτων δικαίωμα, μᾶτε νὰ ἐνεργῶσι προσηλυτισμὸν δι' ἀνηθίων μέσων· β) νὰ φροντίζῃ ἵνα ἐν παντὶ σχολείῳ, ἐν ᾧ φοιτῶσι καὶ παῖδες πρεσβεύοντες τὸ ἀνατολικὸν δόγμα, νὰ διδάσκωνται καὶ τὰ τοῦ δόγματος τούτου· γ) νὰ μὴ συγχωρῇ εἰς μέλη τῆς Καθολικῆς Προπαγάνδας, οὐδ' εἰς ἄλλους συλλόγους ἢ μεμονωμένους ἐξ αποστόλους τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἢ ἄλλης παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείας, παραπλησίαν ἐντολὴν ἔχοντας, ἥτοι ὡς κύριον ἔργον ἐνασχολῶντας τὴν φορτικὴν διάδοσιν τῶν δογμάτων τῶν, νὰ ἐνεργῶσιν ἐν Ἑλλάδι τὰ τῆς ἀποστολῆς αὐτῶν (α)· δ) νὰ ἀπαγορεύῃ τὴν ἀλλαχού, ἢ ἐν τοῖς νοτοῖς ἢ τοῖς εἰδικοῖς σχολείοις τῶν μὴ ὁπαδῶν τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, θρησκευτικὴν διδασκίαν καὶ διδασκαλίαν· ἢ δὲ παραβιάσις τῆς ἀπαγορεύσεως ταύτης δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀπόδειξιν τῆς προθέσεως εἰς ἀξιοποινον προσηλυτισμὸν. Δὲν πρέπει ὁμοίως ἡ διοικητικὴ αὕτη ἀποτροπὴ νὰ προβῇ μέχρι τοῦ ν' ἀντιμάχῃται ἀντικρυς πρὸς τὸ δικαίωμα τοῦ ὑπάρχειν τῶν ἄλλων ἀνεγνωρισμένων θρησκείων καὶ τοῦ τελεῖν τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν ἀκωλύτως, εἰς ὃ περιλαμβάνεται ἡ τε ἄρνησις τῆς ὁρθότητος τῶν δογμάτων τῶν ἄλλων θρησκείων καὶ ἡ ἐκ ζήλου πρὸς τὴν ἀλήθειαν δογματικὴ ἐρευνα καὶ συζήτησις.

(α) Καὶ ἡ καθολικιστικὴ Πορτογαλλία ἔξωσεν ἐκ τῆς χώρας αὐτῆς, τῇ 1858, λόγῳ δημοσίας τάξεως καὶ ἠθικῆς αὐτονομίας, τὰς ἐκ Γαλλίας ἀεελφάς τοῦ Κλίου, καλουμένας nonnes grises, περὶ μὴ ἴδε τὴν ἐφημερίδα L'Indépendance Belge τῆς 24 Δεκεμβρίου 1858. Ἀλλὰ καὶ ἡ Παπικὴ κυβέρνησις ἔκλεισε τῷ 1857 τὰ σχολεῖα, ἀπὸ εἶχον συστηθῇ ἐν Ρώμῃ ὑπὸ τῶν ἐκ Γαλλίας Frères Ignorantins, περὶ οὗ ὅρα Journal des Débats τῆς 11 Ιανουαρίου 1857. Τοὺς δὲ ἱησοῦίτας ἀπέπαμψαν ἐκ τῆς χώρας τῶν ἐν μόνον ἡ Ρωσσία, ἀλλὰ καὶ πολλὰ καθολικὰ κράτη, φοβαθέντες ὡς ἀναμειγνυομένους ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διδασκαλίας εἰς τὴν πολιτικὴν.

Προσέτι ἡ διάταξις αὕτη τοῦ συντάγματος, καθὼς ἐξαιρετικὴ, πρέπει στενῶς νὰ ἐρμηνεύηται, μηδέποτε παραλειπομένου τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν τῷ 40 ἄρθρῳ θεθεῖσαν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως. Ἐπὶ τούτοις δὲ πρέπει νὰ ἔχῃ πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ Πολιτεία, ὅτι, πάσης ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας ἀρχὴν ἐχούσης τὴν μισαλλοδοξίαν, ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία, ἂν μὴ περισταλῇ ἐντὸς εὐλόγων ὁρίων, τείνει νὰ τραπῇ εἰς ἀποκλειστικὴν. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἐπιτρέπηται ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τοῖς εἰδικοῖς σχολαίσις πάσης ἀνεγνωρισμένης θρησκείας πληρεστάτη ἐλευθερία οὐ μόνον εἰς διδασκίαν καὶ διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς εὐσχημον ἀνασκευὴν τῶν δογμάτων τῆς ἐπικρατούσης ἢ ἄλλης θρησκείας. Ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἡ τῶν ἀνεγνωρισμένων θρησκειῶν πρὸς ἀλλήλας πολεμικὴ συζήτησις, διότι τοιοῦτος ἀγὼν τείνει εἰς φορτικὸν προσηλυτισμὸν, ὅστις μόνον εἰς τὸ σύστημα τῆς πληρεστάτης ἀνοχῆς ἔχει τῆς ἀπολύτου ἀνεξιθρησκείας ἀρμόζει, ὡς ἐν Βελγίῳ καὶ ἐν τῇ βορείῳ Ἀμερικῇ (α). Πρὸς τούτοις δικαιοῦται ἡ πολιτεία νὰ ἀποτρέψῃ διδασκαλίαν, ἀντιβαίνουσαν εἰς τὸ δημόσιον αὐτῆς δίκαιον ἢ τὰ χρηστὰ ἦθη. (Ἔπεται συνέχεια).

ΒΑΝΙΓΚΑ

(1800—1801)

ΔΙΗΓΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ

ὑπὸ

ALEXANDRE DUMAS.

(Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ.)

(Συνέχ. ἴδε φυλλ. 373 καὶ 374.)

Τότε ὁ Σουβαρόφ ὠμίλησε πρὸς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀγρίας ἐκείνης εὐγλωττίας εἰς ἣν ὤφειλε τὰ θαύματα τὰ ὅποια εἶχε κατορθώσει μετ' αὐτῶν. Ἀλλ' αἶ κρυγὰ ἐποχώρησις! ἐποχώρησις! ἐκάλυψαν τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Προσέταξε τότε νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἀπειθέστεροι καὶ νὰ δαρῶσι μέχρις οὗ κατὰβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἀτιμωτικῆς ταύτης ποινῆς· ἀλλ' αἱ ποιναὶ δὲν ἐνέργησαν κάλλιον τῶν προτροπῶν καὶ αἱ κρυγὰὶ ἐξηκολούθησαν. Ὁ Σουβαρόφ, ἰδὼν ὅτι τὸ πᾶν ἀπώλετο ἂν δὲν μετεχειρίζετο, ὅπως σωφρανίσῃ τοὺς ἀπειθοῦντας, τρόπον ἰσχυρὸν καὶ ἀπροσδόκητον, κατηυθύνθη πρὸς τὸν Θεόδωρον καὶ,

— Λοχαγέ, εἶπεν, ἄφες αὐτοὺς τοὺς ἀθλίους. Λάξε εἴκοσιν ὑπαξιωματικούς καὶ σκάφατε ἕνα λάκκον.

Ὁ Θεόδωρος, ἐκπληκτος, προσεῖδε τὸν στρατηγὸν ὥσεί θελὼν νὰ μάθῃ τὴν ἐξήγησιν τῆς παραδόξου ταύτης προσταγῆς.

— Κάμε ὅ, τι διέταξα, εἶπεν ὁ Σουβαρόφ.

Ὁ Θεόδωρος ὑπήκουσεν, αἱ δ' εἴκοσιν, ὑπαξιωματικοὶ ἤρξαντο σκάπτοντες. Μετὰ δέκα δὲ λεπτά ὁ λάκκος ἠνεώχθη, πρὸς μεγίστην ἐκπληξιν ὅλου τοῦ στρατοῦ συναθροισθέντος εἰς ἡμικύκλιον ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ ὁρέων ὡς ἐπὶ τῶν ἐδρῶν μεγάλου ἀμφιθεάτρου.

Τότε ὁ Σουβαρόφ, ἀφιππεύσας, ἔθλασε τὸ ξίφος αὐτοῦ καὶ τὸ ἔρριψεν εἰς τὸν λάκκον· ἀπέβαλε τὰς ἐπωμίδας καὶ ἔρριψε καὶ αὐτάς παρὰ τὸ ξίφος· εἶτα δ' ἀπέσπασε τὰ καλύπτοντα τὸ στήθος τοῦ παράσημα καὶ ἔρριψεν αὐτὰ παρὰ τὸ ξίφος καὶ τὰς ἐπωμίδας· τέλος δὲ, γυμνωθεὶς, κατεκλίθη καὶ αὐτὸς ἐν τὸς τοῦ λάκκου, ἀνακράζων·

— Σκεπάσατέ με μὲ γῆν, ἀφήσατε ἐδῶ τὸν στρατηγὸν σας! Δὲν εἴσθε πλέον παιδί μου, δὲν εἶμαι πλέον πατήρ σας· δὲν μ' ἀπομένει παρὰ ν' ἀποθάνω.

Μετὰ τοὺς παραδόξους τούτους λόγους, ἀπχγελθέντας διὰ φωνῆς ἰσχυρᾶς καὶ ἀκουσθέντας παρὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ, οἱ Ῥώσοι ἀκροβολιστὰὶ ὤρμησαν κλαίοντες πρὸς τὸν λάκκον καὶ ἀνέλαβον τὸν στρατηγὸν αὐτῶν, αἰτοῦντες συγγνώμην καὶ ἱκετεύοντες ὅπως ὁδηγήσῃ αὐτοὺς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

— Δόξα σοι ὁ Θεός! ἀνέκραξεν ὁ Σουβαρόφ, ἀναγνωρίζω τὰ τέκνα μου. Κατὰ τοῦ ἐχθροῦ! κατὰ τοῦ ἐχθροῦ!

Οὐχὶ φωναί, ἀλλ' ὤρυγμαὶ ἀπήντησαν εἰς τοὺς λόγους τούτους. Ὁ Σουβαρόφ ἐνεδύθη πάλιν, ἐν ᾧ δ' ἐνεδύετο, αἱ ἀπειθέστεροι, ἔρποντες κατὰ γῆς, ἠσπάζοντο τοὺς πόδας αὐτοῦ. Εἶτα δὲ, ἀφ' οὗ ἔθηκε τὰς ἐπωμίδας ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τὰ παράσημα ἐπὶ τοῦ στήθους, ἱππεύσα πάλιν, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ὁμνούντων μὲ φωνῇ νὰ ἀποθάνωσι μᾶλλον μέχρι τοῦ τελευταίου ἢ νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν πατέρα αὐτῶν.

Αὐθιμὲρὸν ὁ Σουβαρόφ προσέβαλε τὸν Ἀέριλον· ἀλλ' αἱ δυστυχεῖς ἡμέραι ἤρχοντο, ὁ δὲ νικητὴς τοῦ Κασάνου, τῆς Τρεβίας καὶ τοῦ Νόβι εἶχε καταλίπει τὴν τύχην ἀπηυδηκυῖαν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἰταλίας. Ἐπὶ δώδεκα ὥρας ἐξακόσιοι Γάλλοι ἀνέστησαν, ὅπισθεν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, εἰς τρισχιλίους Ῥώσους, ὥστε ἐπαλθούσης τῆς νυκτὸς ὁ Σουβαρόφ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκδιώξῃ αὐτούς. Τὴν δ' ἐπαύριον ἐκίνησαν ὅλον τὸν στρατὸν κατὰ τῆς ἀνδρείας ἐκείνης ὁμάδας· ἀλλ' αἰφνης καλύπτεται ὁ οὐ-

(α) Ἔτερα περὶ τοῦ περιορισμοῦ τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων ἐν πολιτείαις ἐχούσαις ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν, ἴδε Chassan, αὐτ. I, § 383.